

موسسه آموزش عالی سهروردی

موسسه غیر انتفاعی و غیر دولتی سهروردی

گروه حقوق

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته حقوق خصوصی

عنوان

ماهیت عقود بانکی با تاکید بر عقد مرابحه در نظام بانکی ایران

استاد :

سید سعید میر محمدی

نگارش

سعید سعیدی

تابستان ۱۴۰۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم:

ماحصل آموخته هایم را تقدیم می‌کنم به آنان که مهر آسمانی‌شان آرام بخش آلام زمینی‌ام است.

به سبزترین نگاه زندگی‌م، چشمان پر مهر مادرم.

و روح پاک پدرم که عالمانه به من آموخت تا چگونه در عرصه زندگی، ایستادگی را تجربه نمایم.

سپاس

با تشکر و سپاسی ویژه از استاد راهنما آقای دکتر سیدسعید میرمحمدی که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی از هر کمکی برای نگارش این پایان نامه دریغ نورزیدند و نگارنده خود را مرهون تدابیر و راهنمایی های آن بزرگوار می داند و همچنین با نهایت سپاس از اساتید بزرگواری که از محضرشان بهره بردم .

فهرست مطالب

چکیده ۱

مقدمه ۲

فصل اول: کلیات تحقیق

۱-۱ بیان مساله ۴

۲-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق ۵

۳-۱ اهداف تحقیق ۵

۴-۱ سوال های تحقیق ۶

۵-۱ فرضیه اصلی ۶

۶-۱ پیشینه تحقیق ۷

۷-۱ جنبه ی نوآوری تحقیق ۸

۸-۱ نوع روش تحقیق: ۸

۹-۱ ساختار و ساماندهی تحقیق ۸

فصل دوم: تاریخچه و مفاهیم

۱-۲ تاریخچه و سیستم نظام بانکی ۱۰

۱-۱-۲ تاریخچه پیدایش پول و بانکداری ۱۰

۱-۱-۱-۲ سیرتاریخی پیدایش پول ۱۰

۲-۱-۱-۲ سیرتاریخی پیدایش بانکداری ۱۳

۲-۱-۲ سیستم نظام بانکی ۱۶

۱-۲-۱-۲ بانکداری غربی و بانکداری اسلامی ۱۷

۲-۲-۱-۲ وجه تمایز بانکداری غربی و بانکداری اسلامی ۱۷

- ۲-۲ جایگاه نظام بانکی ۲۱
- ۱-۲-۲ نظام بانکی در ایران ۲۲
- ۱-۲-۲-۱ ماهیت حقوق بانکی ۲۳
- ۱-۲-۲-۲ قانون حاکم در نظام بانکی ۲۵
- ۲-۲-۲ مفاهیم و اصطلاحات رایج در نظام بانکی ۲۹
- ۱-۲-۲-۲ مفاهیم ۳۰
- ۲-۲-۲-۲ اصطلاحات ۳۱
- ۳-۲ حقوق بانکی ۳۴
- ۱-۳-۲ تجهیز منابع ۳۵
- ۱-۳-۲-۱ منابع مالکانه ۳۶
- ۱-۳-۲-۱-۱ سپرده های قرض الحسنه پس انداز ۳۷
- ۱-۳-۲-۱-۲ سپرده های قرض الحسنه جاری ۳۷
- ۱-۳-۲-۲ منابع وکالتی ۳۸
- ۱-۳-۲-۱-۲ سپرده های سرمایه گذاری کوتاه مدت ۳۸
- ۱-۳-۲-۲-۲ سپرده های سرمایه گذاری بلند مدت ۳۹
- ۴-۲ تخصیص منابع ۳۹
- ۱-۴-۲ قرض الحسنه و عقود مشارکتی ۴۰
- ۱-۴-۲-۱ قرض الحسنه ۴۰
- ۲-۴-۲-۱ عقود مشارکتی ۴۱
- ۲-۴-۲ جعاله و عقود مبادله ای ۴۱
- ۲-۴-۲-۱ جعاله ۴۱
- ۲-۴-۲-۲ عقود مبادله ای ۴۲

فصل سوم: قواعد و مبانی عقد مرابحه

۴۸	۱-۳ ماهیت و مبانی عقد مرابحه
۴۸	۱-۱-۳ مفهوم و اوصاف
۴۸	۱-۱-۳-۱ مفهوم عقد مرابحه
۵۰	۱-۱-۳-۲ اوصاف
۵۶	۲-۱-۳ مبانی مشروعیت
۵۶	۱-۲-۱-۳ روایات
۵۹	۲-۲-۱-۳ فقه امامیه
۵۹	۲-۳ ارکان و آثار عقد مرابحه
۵۹	۱-۲-۳ ارکان
۶۰	۱-۲-۲-۳ ارکان عمومی
۶۸	۲-۲-۲-۳ ارکان اختصاصی
۷۰	۳-۲-۳ آثار
۷۱	۱-۳-۲-۳ مالکیت و الزام به تسلیم
۷۲	۲-۳-۲-۳ ضمان

فصل چهارم: کاربرد عقد مرابحه در قانون عملیات بانکی بدون ربا

۷۵	۱-۴ احکام
۷۶	۱-۱-۴ مزایای اجرایی عقد مرابحه نسبت به عقود مشابه
۷۷	۱-۱-۱-۴ فروش اقساطی
۸۱	۲-۱-۱-۴ جعاله
۸۴	۲-۱-۴ احکام دستورالعمل اجرایی عقد مرابحه

۸۴	۱-۲-۱-۴ احکام اجرایی
۹۲	۲-۲-۱-۴ احکام تسویه
۹۴	۲-۴ روش های اعمال عقد مرابحه
۹۴	۱-۲-۴ اوراق مبتنی بر عقد مرابحه
۹۵	۱-۱-۲-۴ انواع اوراق مرابحه
۹۹	۲-۱-۲-۴ آثار اقتصادی اوراق مرابحه
۱۰۰	۲-۲-۴ کارت اعتباری مبتنی بر عقد مرابحه
۱۰۱	۱-۲-۲-۴ عناصر کارت اعتباری
۱۰۱	۲-۲-۲-۴ شیوه تسویه
۱۰۳	بحث و نتیجه گیری
۱۰۷	منابع

چکیده

مرابحه یکی از انواع بیع می باشد. ساختار کلی و جزء جزء عقد مرابحه بر مبنای فقه اسلامی طراحی گردیده است. البته این موضوع درگروی این است که دربانکها، مرابحه بصورت صحیح و واقعی و متناسب با نیاز و سلیقه های مشتریان طراحی گردد. بنظر می رسد، مرابحه علاوه بر اینکه توان خلق روشهای جدید در چالشهای پیش روی نظام بانکی را دارا است، بتواند مسیر نظام بانکی کشور را که مدتی است، به علل مختلف از چارچوب اسلامی منحرف گردیده، به سمت بانکداری اسلامی بازگرداند. هدف این است که با بیان شیوه های عملیاتی کنونی نظام بانکداری کشور و بررسی مشکلاتی از جمله: صوری شدن معاملات بانکها با مشتریان، شبهه ربوی شدن عملیات بانکی و بطور کلی تضعیف جایگاه اخلاق مداری و عدالت محوری در شبکه بانکی کشور، مرابحه بعنوان ابزاری پیشنهادی معرفی گردد. پس از آن کاربردهای مرابحه در شبکه بانکی ایران و سایر کشورها بیان و با مدل های اجرایی فعلی آن تطبیق داده شده و مقایسه گردد. مرابحه بادامنه وسیع عملی که علاوه بر کالا در خدمات و علاوه بر اعیان در منافع و حقوق دارد، میتواند جایگزین مناسبی برای عمده عقود و قراردادهای مرسوم شبکه بانکی کشور گردد. لذا می بایست موانع احتمالی پیش روی اجرای عقد مرابحه در شبکه بانکی کشور بررسی و بهترین و مناسبترین شکلی که این عقد در سیستم بانکی کاربرد خواهد داشت، نیز بررسی و تحلیل گردد.

واژگان کلیدی: بیع، ربا، مرابحه، عملیات بانکی، بانکداری اسلامی، بانکداری ربوی

در بانکداری مرسوم (متعارف یا غربی یا ربوی) دریافت یا پرداخت سود، جزء ذات عملیات بانکی است و براین اساس هم رابطه سپرده گذاران و بانک و هم رابطه بانک و گیرندگان تسهیلات، علی الاصول در چهارچوب عقد قرض با بهره از پیش تعیین شده تبیین می شود؛ اما در بانکداری اسلامی به جهت ممنوعیت اخذ بهره، وضعیت کاملاً متفاوت است. بانکداری اسلامی که بر مبنای تطبیق فعالیت های بانکی با قواعد شرعی شکل گرفته باید کلیه فعالیت های خود را در چهارچوب ابزارهای مالی اسلامی یا همان عقود اسلامی با مشارکت در سود و زیان و بدون در نظر داشتن سود قطعی در اکثر موارد با مشتریان تنظیم نماید. پس از پیروزی انقلاب اسلامی مباحث جدی حول محور بانکداری اسلامی شکل گرفت و مبنای بر این قرار گرفت تا قواعد حقوق بانکی بر مبنای رعایت قواعد شریعت شکل گیرد و براین اساس نیز عقود شرعی به منظور تأمین نیازهای متقاضیان در قانون عملیات بانکی بدون ربا پیش بینی گردیدند. پس از اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا از ابتدای سال ۱۳۶۳، صوری شدن قراردادهای که متأثر از عوامل مختلفی از جمله عدم تأمین نیاز متقاضیان وجوه در چهارچوب عقود موجود می باشد، یکی از مهم ترین ایراداتی است که بر بانکداری اسلامی وارد می شود. در راستای تحقق توسعه ابزارهای مالی اسلامی در شبکه بانکی کشور و جلوگیری از صوری شدن قراردادهای، عقد مرابحه به عنوان ابزار مالی جدید به فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا در سال ۱۳۹۰ اضافه شد. جدید بودن عقد مرابحه، عدم ذکر عنوان حقوقی مستقل و بررسی جزئیات آن در قانون مدنی و نیز عدم اجرا و مغفول ماندن کاربردهای وسیع این عقد در شبکه بانکی کشور، در حال حاضر سوالات زیادی را در خصوص ماهیت حقوقی، سابقه تاریخی - فقهی، مباحث نظری، دستورالعمل های اجرایی و نقاط قوت و ضعف این نهاد حقوقی تازه تأسیس به ذهن متبادر می سازد که در این بخش سعی شده است تا حد امکان موارد مذکور مورد بررسی قرار گیرد.

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱ بیان مساله

مرابحه یکی از معاملات مشروع و از اقسام بیع است. به عبارتی مرابحه قراردادی است که به موجب آن عرضه کننده، بهای تمام شده اموال و خدمات را به اطلاع متقاضی می رساند و سپس با افزودن مبلغ یا درصدی اضافی به عنوان سود آن را به صورت نقدی، نسبه دفعی یا اقساطی به اقساط مساوی و یا غیر مساوی در سررسید یا سررسید های معین واگذار می کند.

امروزه بانکداری یکی از مهم ترین بخش های اقتصادی در هر کشوری به شمار می آید که از طرفی با سازماندهی و هدایت دریافت ها و پرداخت ها، تسهیل امور مبادله های تجاری و بازرگانی، باعث گسترش بازارها و رشد و شکوفایی اقتصاد می شود و از طرف دیگر با تجهیز پس اندازهای ریز و درشت و هدایت آن ها به سمت بنگاه های تولیدی و تجاری، سرمایه های راکد و احیاناً مخرب اقتصادی را به عوامل مولد تبدیل نموده و سایر عوامل تولید را که به جهت فقدان سرمایه دچار توقف فعالیت یا کاهش بهره وری شده اند را به سمت اشتغال کامل یا بهره وری بهتر سوق می دهد. در بانکداری مرسوم (متعارف یا غربی یا ربوی) دریافت یا پرداخت سود، جزء ذات عملیات بانکی است و براین اساس هم رابطه سپرده گذاران و بانک و هم رابطه بانک و گیرندگان تسهیلات، علی الاصول در چهارچوب عقد قرض با بهره از پیش تعیین شده تبیین می شود؛ اما در بانکداری اسلامی به جهت ممنوعیت اخذ بهره، وضعیت کاملاً متفاوت است. بانکداری اسلامی که بر مبنای تطبیق فعالیت های بانکی با قواعد شرعی شکل گرفته باید کلیه فعالیت های خود را در چهارچوب ابزارهای مالی اسلامی یا همان عقود اسلامی با مشارکت در سود و زیان و بدون در نظر داشتن سود قطعی در اکثر موارد با مشتریان تنظیم نماید. عقد مرابحه از جمله عقود است که اخیراً در شبکه بانکی کشور مورد استفاده قرار گرفته و به موجب آن شخص، بانک یا موسسه اعتباری به عنوان عرضه کننده کالاها و خدمات مورد نیاز، بهای تمام شده اموال و خدمات را به اطلاع متقاضی (اعم از اشخاص حقیقی و حقوقی) می رساند و سپس با افزودن مبلغ یا درصدی اضافی به عنوان سود، آن را به صورت نقدی، نسبه دفعی یا اقساطی به اقساط مساوی و یا غیر مساوی در سررسید یا سررسید های معین به مشتری به فروش می رساند. عقد مرابحه می تواند بر اساس ماهیت ذاتی خود در توجیه پرداخت و اخذ ربح نسبت به سایر ابزارهای مالی فعلی و مورد استفاده در شبکه بانکی کشور به منظور تأمین مالی در بخش تولید، سرمایه در گردش واحدهای صنعتی، کشاورزی و معدنی و غیره مورد استفاده

قرارگیرد. بنابراین در این پایان نامه به دنبال تحلیل و پاسخگویی به این سوال هستیم که عقد مرابحه چه کاربردی در سیستم بانکی دارد؟

۱-۲ اهمیت و ضرورت تحقیق

جدید بودن عقد مرابحه، عدم ذکر عنوان حقوقی مستقل و بررسی جزئیات آن در قانون مدنی و نیز عدم اجرا و مغفول ماندن کاربردهای وسیع این عقد در شبکه بانکی کشور، در حال حاضر سوالات زیادی را در خصوص ماهیت حقوقی، سابقه تاریخی - فقهی، مباحث نظری، دستورالعمل های اجرایی و نقاط قوت و ضعف این نهاد های حقوقی تازه تأسیس به ذهن متبادر می سازد که در تحقیق حاضر سعی شده است تا حد امکان موارد مذکور مورد بررسی قرار گیرد.

۱-۳ اهداف تحقیق

هدف علمی

۱- بررسی ماهیت عقد مرابحه و مطابقت تام میان عقد مرابحه با نمونه های فقهی منعکس در فقه .

اهداف کاربردی

۱- بررسی جایگاه حقوقی تبیین شده برای عقد مرابحه بتواند خلاءهای موجود در عملیات بانکی

۳- بررسی کاربرد عقد مرابحه در سیستم بانکی

ضرورت خاص تحقیق

جدید بودن عقد مرابحه، عدم ذکر عنوان حقوقی مستقل و بررسی جزئیات آن در قانون مدنی و نیز عدم اجرا و مغفول ماندن کاربردهای وسیع این عقد در شبکه بانکی کشور، در حال حاضر سوالات زیادی را در خصوص ماهیت حقوقی، سابقه تاریخی - فقهی، مباحث نظری، دستورالعمل های اجرایی و نقاط قوت و ضعف این نهاد های حقوقی تازه تأسیس به ذهن متبادر می سازد که در تحقیق حاضر سعی شده است تا حد امکان موارد مذکور مورد بررسی قرار گیرد.

۱-۴ سوال های تحقیق

سوال اصلی

ماهیت عقد مرابحه چیست؟

سوال های فرعی

۱- در حقوق ایران برای عقد مرابحه چه جایگاهی تبیین شده است و آیا این عقد توانسته خلاء های موجود در عملیات بانکی را مرتفع کند؟

۲- عقد مرابحه در فقه دارای چه جایگاهی است؟

۳- پایین بودن نرخ سود بانکی در این نوع عقد چه تاثیری بر عملکرد بانک ها دارد؟

۴- کاربرد عقد مرابحه در سیستم بانکی چه تاثیری بر رونق اقتصادی کشور دارد؟

۱-۵ فرضیه اصلی

عقد مرابحه ماهیتاً از معاملات مشروع و از اقسام عقد بیع است.

فرضیه های فرعی

۱- به نظر می رسد: جایگاه حقوقی تبیین شده برای عقد مرابحه بتواند خلاءهای موجود در عملیات بانکی را مرتفع نماید.

۲- به نظر می رسد: مطابقت تام میان عقد مرابحه با نمونه های فقهی منعکس در فقه وجود دارد.

۳- به نظر می رسد: پایین بودن نرخ سود در این عقود در مقایسه با عقود مشارکتی و لزوم نیاز به نظارت دقیق و مستمر بر فعالیت و درخواست متقاضی، موجب عدم استقبال بانک ها از انعقاد این عقود با مشتریان و در نتیجه انزوای این عقد خواهد شد.

۴- کاربرد مرابحه به منظور رفع نیازهای واحدهای تولیدی، خدماتی و بازرگانی (برای تمام کالاهای مصرفی و بادوام مورد نیاز خانوارها، مواد اولیه، کالاهای واسطه ای و سرمایه ای موسسات تولیدی) و سرمایه در گردش واحدهای صنعتی، کشاورزی و معدنی نیز می باشد.

۶-۱ پیشینه تحقیق

بحث از مرابحه در سیستم بانکی فاقد سابقه طرح در ادبیات حقوقی است ولی مطالعاتی نزدیک به موضوع تحقیق حاضر انجام شده است که ذیلاً به برخی از آنها اشاره می شود:

۱- مقاله موسویان (۱۳۸۸)، صکوک مرابحه ابزار مالی مناسب برای بازار پول و سرمایه اسلامی،

در این مقاله، انواع اوراق بهادار مرابحه از جهت انطباق با موازین شرعی و معیارهای اقتصادی بررسی می شود و در نهایت نشان می دهیم که نوع اول و چهارم اوراق مرابحه فقط بر اساس فقه مشهور شیعه مجاز بوده و در داخل کشور قابل انتشار است و نوع سوم، به خاطر هماهنگی با فقه شیعه و اهل سنت هم برای داخل کشور و هم برای سطح بین المللی مناسب است؛ اما نوع دوم با مشکل فقهی جدی روبه رو است و قابل انتشار نمی باشد.

۲- میرطاهر (۱۳۹۳)، طراحی مدل عملیاتی خرید اعتباری سهام بر اساس قرارداد مرابحه و مشارکت مدنی،

در این مقاله ابتدا با تعریف مفهوم خرید اعتباری سهام و چگونگی خرید اعتباری در بهابازارهای مهم دنیا و تبیین ریسک های آن، به ارائه راهکاری که متناسب با فقه امامیه است اشاره شده لازم به ذکر است و عنوان شده تاکنون راهکارهای ارائه شده قراردادهای قرض الحسنه، جعاله، مشارکت مدنی بوده است که دلایل ضعف هر یک از این راهکارها در این ارائه شده است. در این تحقیق که از نوع کاربردی است، با استفاده از روش تحلیلی- توصیفی راهکاری جامع با استفاده از ترکیب مرابحه و مشارکت مدنی ۲ ارائه شده است که میتواند نواقص روش های دیگر را برطرف کند. علاوه بر آن به ریسک های این مدل و راه های پوشش آن اشاره شده است.

۳- علیزاده، (۱۳۸۶) مرابحه ابزاری برای پوشش ریسک در نظام مالی اسلامی، در این مقاله عنوان شده یکی از مطلوبترین اهداف مرابحه در نظام مالی اسلامی پوشش ریسک است. پوشش ریسک معمولاً به معنای حداقل سازی ریسکی است که ذینفعان بازار مالی در معرض آن قرار دارند.

۴- سلطانی و شیروانی زاده (۱۳۹۴) ماهیت و شرایط اختصاصی انعقاد قرارداد مرابحه در حقوق ایران

در نتایج این مقاله محقق با مراجعه به متون فقهی و نیز مقررات وضع شده دریافت که قرارداد مرابحه که فقها آن را ذیل قرارداد بیع تشریح و بررسی کرده اند، ماهیتاً بیع نبوده و در اساس شیوه و قالبی که می توان طبق آن هر آنچه از قرارداد سابق (چه بیع و چه غیر بیع) به دست آمده باشد، با افزودن مقدار مشخصی

سود به مبلغ تحصیل موضوع قرارداد (رأس المال) به دیگری واگذار کرد. بنابراین رعایت شرایط اختصاصی انعقاد قرارداد، صرفاً صحت چنین شیوه واگذاری را، نه صحت ماهیت عقد، تضمین می کند.

۱-۷ جنبه ی نوآوری تحقیق

موضوع حاضر به لحاظ جدید بودن سابقه مطالعاتی ندارد و در تحلیل عقود بانکی دارای جنبه خلاقانه می باشد.

۱-۸ نوع روش تحقیق:

روش کتابخانه‌ای در تمام تحقیقات علمی مورد استفاده قرار می‌گیرد و در بعضی از آنها موضوع تحقیق از نظر روش، از آغاز تا انتها متکی بر یافته‌های تحقیق کتابخانه‌ای است. در تحقیقاتی که ماهیت کتابخانه‌ای ندارند نیز محققان ناگزیر از کاربرد روش کتابخانه‌ای در تحقیق خود هستند. در این گروه تحقیقات، محقق باید ادبیات و سوابق مسأله و موضوع تحقیق را مطالعه کند. در نتیجه، باید از روش کتابخانه‌ای استفاده کند و نتایج مطالعات خود را در ابزار مناسب شامل فیش، جدول و فرم ثبت و نگهداری و در پایان به طبقه بندی و بهره برداری از آنها اقدام کند. روش تحقیق در پژوهش مذکور بصورت کتابخانه‌ای و با توجه به ماهیت آن از نوع «توصیفی - تحلیلی» است.

۱-۹ ساختار و ساماندهی تحقیق

تحقیق حاضر در ۴ فصل تدوین شده است

فصل اول با عنوان کلیات تحقیق، این فصل به بیان مسأله و اهمیت آن، اهداف تحقیق، سوال ها، و فرضیه های تحقیق اشاره دارد. فصل دوم با عنوان تاریخچه و مفاهیم، این فصل به تاریخچه سیستم نظام بانکی، جایگاه نظام بانکی، حقوق بانکی، تخصیص منابع پرداخته است. فصل سوم با عنوان قواعد و مبانی عقد مرابحه، ماهیت و مبانی عقد مرابحه و ارکان و آثار عقد مرابحه این عقد را از منظر فقهی و حقوقی مورد بحث قرار داده است. فصل چهارم با عنوان کاربرد عقد مرابحه در قانون عملیات بانکی بدون ربا، احکام عقد محاربه و روش های اعمال عقد مرابحه را بررسی نموده است. در نهایت نتیجه گیری از تحقیق ارائه گردیده است.

فصل دوم

تاریخچه و مفاهیم

در این فصل ابتدا در مبحث اول به تاریخچه و سیستم نظام بانکی و در ادامه در مبحث دوم به جایگاه نظام بانکی پرداخته می شود.

۱-۲ تاریخچه و سیستم نظام بانکی

در این مبحث از آنجا که ابزارهای بازار پول بر محور بانکداری، حقوق بانکی و پول استوار است و بدون توجه به مفهوم این واژگان و ماهیت واقعی آن، تلاش برای صحبت از حقوق بانکی مقدور نخواهد بود، لذا ابتدا در گفتار اول به تاریخچه پیدایش پول و بانکداری و در ادامه از آنجا که بانکداری ایران سالهاست با وصف اسلامی از بانکداری غربی متمایز گردیده، در گفتار دوم به بررسی سیستم نظام بانکی پرداخته می شود.

۱-۱-۲ تاریخچه پیدایش پول و بانکداری

سیرتاریخی پیدایش پول و بانکداری که در اینجا به اختصار مورد اشاره قرار می گیرد به ما کمک می نماید تا کارکرد اصلی بانک و هدفی که از پیدایش آن مدنظر بوده را در تحلیل مسائل فراموش ننماییم. براین اساس در بند اول به بررسی سیر تاریخی پیدایش پول و در بند دوم به بررسی سیرتاریخی پیدایش بانکداری می پردازیم.

۱-۱-۱-۲ سیرتاریخی پیدایش پول

پول یکی از اختراعات مهم بشر است که براساس آن تاریخ اقتصاد به سه دوره متوالی اقتصاد معیشتی، اقتصاد تهاتری و اقتصاد پولی تقسیم می گردد. در دوره اقتصاد معیشتی افراد به صورت گروهی و اشتراکی فعالیت می کردند و به دلیل محدود بودن دامنه کالاهای تولید شده و همگانی بودن آن نیازهای متقابل اقتصادی، مبادله و بازار خاصی وجود نداشت. رفته رفته با بهبود شیوه های تولید و تقسیم کار و پیدایش مازاد تولید، زمینه مبادله کالا فراهم گردید. (سلطانی، ۱۳۹۰: ۲۲) از آنجا که کارها و فعالیت ها تخصصی گردیده بود و مازاد تولید وجود داشت، افراد ناگزیر شدند تولیدات خود را با دیگران مبادله نمایند. نظام اقتصاد تهاتری که در آن خرید و فروش دو کالا همزمان در برابر هم انجام می شد دارای ایرادات فراوانی بود زیرا این نوع مبادله نیازمند آن بود که خواسته های خریدار و فروشنده با یکدیگر منطبق شود و این خود سبب کندی سرعت مبادلات و استفاده از مبادلات غیرلازم برای رسیدن به کالای موردنیاز می گردید؛

همچنین فقدان وسایل حمل و نقل مناسب جهت انتقال سریع و آسان کالاها باعث می شد که این قسم مبادلات به یک منطقه کوچک جغرافیایی محدود شود، به علاوه برخی کالاها تقسیم پذیر نبودند و پس انداز به وسیله نگهداری کالاها نیز کار ساده ای نبود.^۱ (مجتهد و حسن زاده، ۱۳۸۷: ۶-۱) مجموعه مشکلات و دشواری های حاکم بر اقتصاد تهاتری که مانع گسترش و شکوفایی تجارت و اقتصاد گردیده بود، زمینه ساز ایجاد نظام اقتصادی پولی گردید. در ابتدا که نظام پول کالایی^۲ حاکم بود برخی از کالاها همچون نمک، برنج، گندم و صدف به اقتضای شرایط محیطی یا فرهنگی به عنوان پول کالایی استفاده می شدند. دوره اقتصاد پولی انواع متفاوتی از پول را از سرگذرانده و پس از پول کالایی، پول فلزی و اسکناس، امروزه به پول الکترونیک رسیده است.^۳ (مجتهد و حسن زاده، ۱۳۸۷: ۱۳-۱۲)

امروزه در خصوص پشتوانه پول مباحث زیادی وجود دارد. طرفداران مکتب پولی^۴ معتقدند: بحران های اقتصادی، ناشی از پول های بی پشتوانه است و باید هنگام انتشار پول به میزان صددرصد پشتوانه فلزی گرانها وجود داشته باشد. هواداران مکتب بانکداری^۵ که بیشتر سیاستمداران، بانکداران و برنامه ریزان اقتصادی هستند معتقدند: دولت می تواند بدون توجه به پشتوانه مالی، اسکناس منتشر کند و مکتب پورسانتاژ معتقد است: از آنجا که جوامع ما نه انعطاف پذیری مکتب پولی را می پذیرد و نه بی سر و سامانی مکتب بانکداری پاسخگوی نیازهایش است، لذا برای اسکناس های منتشره باید درصدی پشتوانه نگهداری گردد اما در مواقع خاص و با رعایت احتیاط می توان اسکناس بدون پشتوانه منتشر نمود.

۱- مهمترین اشکالات اقتصاد تهاتری به قرار زیر است:

- دشوار بودن تناسب و همزمانی نیازهای طرفین مبادله
- کاهش سرعت مبادله و تعدد مبادلات غیرلازم
- محدود بودن دامنه جغرافیایی اقتصاد تهاتری به جهت هزینه حمل و نقل کالاها
- تقسیم پذیر نبودن برخی از کالاها
- محدودیت پس انداز به ویژه به جهت فسادپذیری برخی کالاها
- دشواری مبادلات در زمینه خدمات
- نبود معیار سنجش مناسب و لزوم دانستن نسبت های بسیار زیاد مبادله.

۲-commodity money

۳- نظام پایه دو فلزی بعداً به این صورت تکمیل شد که بین مسکوکات طلا و نقره رابطه قانونی و مشخص برقرار گردید، اما این قالب نیز به دلیل نقص سیستمی کنار گذاشته شد .

۴-currency school

۵-Banking school

(سلطانی، ۱۳۹۰: ۲۴-۲۱) در ایران مطابق ماده ۵ قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۱/۴/۱۸ بانک مرکزی ایران باید برابر صد درصد اسکناس های منتشر شده همواره دارایی هایی به شرح زیر به عنوان پشتوانه در اختیار داشته باشد.^۶

۱- طلا طبق ماده ۶

۲- ارز طبق ماده ۷

۳- اسناد و اوراق بهادار طبق مواد ۹ و ۸

باید توجه داشت علی رغم ماده ۵ قانون پولی و بانکی بحث پشتوانه چه در ایران و چه در سایر کشورها به ویژه کشورهای پیشرفته به شکل سابق دنبال نمی شود و در محاسبات انتشار اسکناس توسط بانک مرکزی چندان مدنظر قرار نمی گیرد، همچنین در حال حاضر امکان انتشار پول و قدرت آن به عوامل متعدد دیگری همچون میزان تولید ناخالص ملی نیز بستگی دارد.^۷

۶- در ایران از سال ۱۳۰۸ پایه پولی از نقره به طلا تبدیل گردید. ن. ک به همان، ص ۱۴

۷- در همین زمینه ن. ک به سخنرانی حجه الاسلام و المسلمین دری نجف آبادی در مجموعه سخنرانی ها و مقالات هفتمین سمینار بانکداری اسلامی، حفظ ارزش پول و بررسی نظرات از دیدگاه بانکداری اسلامی، تهران، موسسه عالی بانکداری ایران، ۱۳۷۵، ص ۴۶-۴۵: «همه اندیشمندان حاضر و صاحب نظران می دانند که در زمان گذشته، حتی تا همین ۳۰ تا ۴۰ سال قبل، بحث پشتوانه طلا برای پول مطرح بوده است. اما از سال ۱۹۳۳ به بعد باز با یک فاصله بیشتر، رابطه طلا با پول کلاً قطع شده است. امروز دیگر نه بحث پشتوانه پول و نه بحث رابطه پول با طلا به آن معنایی که در گذشته بوده مطرح است. کسانی هم راه را برای فقهای گرامی اسلام باز کردند. همانطور که جناب آقای بجنوردی و نیز جناب آقای شبیانی اشاره فرمودند، دیگر بحث این نیست که پشتوانه پول چقدر است. گرچه در قانون پولی و بانکی ما که در سال ۱۳۵۱ تصویب شده و هنوز نیز مطرح است که ۲۵ درصد پشتوانه ارزی و پشتوانه طلا و ذخایر بانک مرکزی و جواهر خزانه کشور و امثال آن به عنوان پشتوانه باشد، ولی واقعاً هم ما و همه برادران و کارشناسان و صاحب نظران دنیا می دانند که این بحث ها دیگر امروزه به این کیفیت مطرح نیست. قبل از تغییر نرخ ارز، اگر می خواستیم نرخ ارز را بر مبنای ۷ تومان حساب کنیم، چگونه می توانستیم ۲۵ درصد یا ۴۰ درصد پشتوانه داشته باشیم؟ ولی اگر نرخ ارز از ۷ تومان به ۳۰۰ تومان یا ۱۵۰ تومان تغییر یابد، مقدار ذخیره یا اندوخته ما نیز یک مرتبه افزایش پیدا می کند و مثلاً به جای ۲۵ درصد ۳۰ درصد می شود. در واقع معجزه ای صورت نگرفته است بلکه ما مبنای محاسبه را تغییر داده ایم، ما چیزی را تغییر نداده ایم که بتوانیم بگوییم ۱۰ میلیارد دلار پیشرفت ارزی داریم. جواهرات کشور هم قابل ارزیابی نیست و نمی توانیم هر جا که کم آوردیم، به حساب جواهرات کشور بگذاریم. خودمان می دانیم کاری که می کنیم یک کار صوری است و واقعیت ندارد. گاهی نیز وقتی گرفتار مشکلات مختلف می شویم ممکن است این ۲۵ درصد به ۱۲ درصد هم کاهش یابد. اگر مثلاً فردا نرخ ارز را به جای ۱۷۵ تومان، ۵۰۰ تومان محاسبه کنیم در آن صورت ممکن است ۶۰ درصد ذخیره اسکناس یا پشتوانه اسکناس داشته باشیم. این کار فقط تغییر در عدد و رقم است. اضافه کردن صفر در مقابل عدد به دست ماست. ولی سرنوشت واقعی را تغییر نداده ایم. پس کاری که